

creus processionalis (de les que s'han documentat més d'una vintena), reliquiaries, custòdies, canelobres, imatges, calzes, bordons, encensers, bacines, peces de batejar i objectes d'ús civil, que van aparèixer a la documentació de l'època estudiada. Per acabar trobem unes breus conclusions, un apèndix documental, que inclou bàsicament contractes de peces artístiques, i un molt útil índex onomàstic.

Aquest interessant treball de Josep Maria Llobet i Portella fa més evident la necessitat d'emprendre iniciatives similars per a altres localitats catalanes, i que l'acurada recerca arxivística pugui en certa manera omplir les mancances i els buits que la destrucció i pèrdua del nostre patrimoni artístic ha suposat, si més no d'una manera parcial, però que pugui demostrar, com en el cas de Cervera, que el cinc-cents català fou un període més ric del que els testimonis conservats fan suposar.

ALBERT CORBETO

BERMÚDEZ DE CASTRO, JOSÉ MARÍA; ARSUAGA, JUAN LUÍS, CARBONELL, EUDALD (eds.): *Actas. Evolución humana en Europa y los yacimientos de Atapuerca. Human evolution in Europa and the Atapuerca evidences. Jornadas científicas. Workshop.-* Consejería de Cultura y Turismo de la Junta de Castilla y León.- Valladolid, 1995.- 608 pàgs. en dos vols., amb figures i quadres (30 x 23,5).

Desitgem subratllar com mereix l'aparició de les Actes senyalades a l'epígraf, dos amplis volums amb abundant il·lustració, editades amb l'esplendidesa a la qual ens té acostumats la Consejería de Cultura y Turismo de la Junta de Castilla y León. Els textos es presenten en anglès i castellà, el que sens dubte contribuirà al coneixement de les magnífiques troballes de la Sierra d'Atapuerca entre els components de la comunitat científica internacional. Davant la impossibilitat, per raons d'espai, de fer uns comentaris detallats de cada treball i com a incitació a la seva lectura, donarem a continuació una breu relació del seu contingut a manera de fitxa sintètica.

La primera Secció, «Contexto geológico y paleontológico» (p. 17-201), reuneix nou treballs referits a la geologia, la paleovegetació i la paleofauna de diversos indrets europeus: els karst de Yarimburgaz, prop d'Istanbul, per W.R. Farrand; la cova de Pontnewydd, a Gales, per S. Aldhouse; una perspectiva ibèrica de les variacions dels grans mamífers europeus, per A. Turner; la vegetació i la paleoclimatologia del Pleistocè mig al litoral mediterrani francès, per J. Renault-Miskovsky; la estratigrafia de la «trinchera» d'Atapuerca, per A. Pérez-González *et al.*; la morfologia dental dels úrsids del Plio-Pleistocè en relació amb els de la Cueva Mayor d'Atapuerca, per T. Torres y J. Cervera; les aus de la «galeria» d'Atapuerca, per A. Sánchez Marco; anàlisis polínics de la

mateixa cova, per M. García Antón; i la tafonomia dels microvertebrats a la Dolina del jaciment burgalès, per L. Fernández-Jalvo.

La segona secció, «Paleoantropologia» (p. 203-341), presenta vuit textos sobre homínids del Pleistocè mitjà: les tendències evolutives de cervells i cosos durant aquest època, per E. Trinkhaus; els europeus del mateix període i els orígens dels humans moderns, per M.H. Wolpoff; comparació morfològica de cranis humans del pleistocè mitjà a Xina i Europa, per Wu Xinzhi; la genètica de les poblacions humanes de l'Europa occidental, per J. Bertranpetit y F. Calafell; nombre d'exemplars i edats dels homínids de la «Sima de los Huesos» d'Atapuerca per J. Bermúdez de Castro; restes cranials i postcranials de la Sima de los Huesos de Atapuerca, per J.L. Arsuaga, *et al.*; variabilitat morfològica a través de les mandíbules trobades al complex burgalès, per A. Rosas; i lesions temporomandibulars als homínids d'Atapuerca, per P. Julia Perez.

La tercera secció, «Arqueologia» (p. 345-603), inclou els vuit estudis següents: el jaciment del Paleolític inferior d'Ain Hanec, a Argèlia, per M. Sahnouni; el Paleolític inferior a Itàlia, per Carlo Peretto; el Paleolític del Pleistocè mitjà a l'Àsia Central, per V. A. Ranov; matèries primeres, tecnologia i variabilitat al Pleistocè mig europeu, per Clive Gamble; predeterminació a algunes cadenes operatives de l'Àxel·lià, per P.-J. Texier y H. Roche; el Paleolític inferior a la Submesseta nord i a l'entorn d'Atapuerca, per M. Santonja; les indústries d'Atapuerca en el marc del Pleistocè europeu, per E. Carbonell *et al.*; i acumulacions faunístiques i homínids als jaciments espanyols, per J. C. Díez Fernández-Lomana.

Es tracta, doncs, d'una important recopilació d'estudis que plantegen la problemàtica del Pleistocè mitjà peninsular —ara tan ric gràcies als descobriments d'Atapuerca— i al seu context asiàtic, europeu i nord-africà. Cal felicitar molt cordialment als organitzadors de la reunió i a tot l'equip interdisciplinar que treballa al jaciment burgalès. Però, a més, cal fer extensiva la felicitació a la Consejería de Cultura i Turismo de la Junta de Castilla y León que, primer, va fer possible la reunió, i, segon, va publicar aquesta àmplia i bella obra que honra la ciència prehistòrica espanyola.

E. RIPOLL PERELLÓ